

„Bányász hazája merre van?” – avagy Carl Stegmayer és a harmadik bányászhimnusz* – 1. rész

“Where Is the Miner’s Homeland?” – or Carl Stegmayer and the Third Miners’ Anthem – Part 1

PÁLINKÁS RÓBERT GUSZTÁV

E-mail: palinkas@vipmail.hu

200 évvel ezelőtt, Bécsben, kis példányszámban megjelent egy alig ismert fiatal osztrák költő és egyben Selmezbányán végzett bányamérnök, Carl Stegmayer bányász témájú vers- és dalgyűjteménye Klänge aus der Teufe (Hangok a mélyből) címmel [1], amely azonban a maga korában viszonylag visszhangtalan maradt az irodalmi életben, s alighanem csak egy szűk szakmai közösség, a selmezbányai Akadémia diáksága és tanárai, illetve az onnan kikerült szakemberek számára bírt egyáltalán jelentőséggel. Véleményem szerint azonban számunkra, mai utódok számára ez már mégis elegendő indok lehet arra, hogy egy kis figyelmet szenteljünk ennek a dalgyűjteménynek, s megismerkedjünk annak szerzőjével és a kiadvány tartalmával. A jelen cikk célja tehát röviden bemutatni Carl Stegmayer életét, írói munkásságát, majd pedig e bányászdalgyűjtemény összetételét, jelentőségét és utóhatását a selmeci eredetű dalkultúrára, továbbá e dalanyag egyik érdekes darabjának kapcsán felvázolni a bányászhimnuszok fejlődéstörténetének eddig ismeretlen szeletét.

A cikk apropóját az adja – tekintettel e bányászdalgyűjtemény első kiadásának 1826-os évi bicentenáriumára –, hogy az idén megjelent egy magyar nyelvű kötet [2], amely tartalmazza Carl Stegmayer 30 bányászdalának és további 20, korabeli újságokban és almanachokban megjelent költeményének műfordítását kottákkal együtt, kiegészítve a szerző életrajzára, munkásságára és a selmeci dalhagyományra vonatkozó tanulmányokkal, valamint a lírai művekhez kapcsolódó számos kiegészítő magyarázattal.

Kulcsszavak: Carl Stegmayer, bányászdalgyűjtemény, bányászhimnuszok története

Two hundred years ago, a collection of mining-themed poems and songs titled Klänge aus der Teufe (Sounds from the Depths) [1] was published in a limited edition in Vienna. Its author, Carl Stegmayer, was a little-known young Austrian poet who had also graduated as a mining engineer from the Academy in Selmezbánya. At the time, the work garnered little attention in literary circles, holding significance if any only for a narrow professional community: the students and faculty of the Selmezbánya Academy and the professionals who had graduated from it. In my view, however, this provides sufficient reason for us to devote some attention to this song collection and to familiarize ourselves with its author and contents. The aim of this article is, therefore, to briefly outline Carl Stegmayer’s life and literary career, as well as the composition, significance, and legacy of this mining song collection regarding the song culture originating from Selmezbánya; furthermore, by examining one interesting piece from the collection, it seeks to shed light on a previously unknown aspect of the history of mining anthems.

The occasion for this article is the publication this year – in anticipation of the 2026 bicentenary of the first edition of this mining song collection – of a Hungarian-language volume [2] containing translations (completed with musical scores) of 30 mining songs and 20 additional poems by Carl Stegmayer originally published in contemporary newspapers and almanacs; the volume is further supplemented by studies on the author’s life and work and the song tradition of Selmec, as well as numerous explanatory notes relating to the lyrical pieces.

Keywords: Carl Stegmayer, collection of miners’ songs, history of miners’ hymns

* A jelen írás a XVII. Ózdi Ipari Örökségvédelmi Konferencia (2026. 05. 22.), ill. a XXXVI. Selmeczi Diák Napok (2026. 06. 03.) rendezvényén tartott hagyománytörténeti fórum keretében elhangzott előadások átszerkesztett változata, felhasználva a „Bányász hazája merre van? – avagy egy selmeci dalunk 200 éves története” c. tanulmányban (2018, 4. bővített kiadás) foglaltakat.

Carl Stegmayer rövid életrajza [2]

Carl Stegmayer (1800–1862) Bécsben született egy jómódú polgári családban. Édesapja Matthäus Stegmayer (1771–1820), a neves színpadi színész, rendező és kórusvezető révén, két öccsével (Ferdinanddal és Wilhelmmel) együtt hamar megismerkedtek a színjátás és az irodalom szépségeivel és a főváros művészvilágával. Carl ennek megfelelően színvonalas képzésben részesült miközben irodalmi-színészi pályára készült. Ehhez a tehetsége is megvolt; szívesen lépett fel korabeli színpadi művekben, mint gyerekszínész, és már 18 éves korától jelentek meg nyomtatásban versei a helyi lapokban.

Ugyanakkor az ifjú Carl egy nyughatatlan és bohém alkat volt, aki tanulmányai mellett szívesen töltötte idejét hasonszórú barátaival és kapcsolatot tartott fenn a bécsi ifjúság diáktársaságaival is. Az ilyen baráti körben szervezett összejövetelek (sörestek) azonban, abban a korban egy korábbi nagypolitikai szigorítás (az ún. Karlsbadi Dekrétumok) hatására tiltottá váltak, mint ahogy sok egyéb mellett a hagyományos diáknóták éneklése vagy daloskönyvek birtoklása is büntetendőnek számított. Azonban az ifjúságot ez nyilván nem tántorította el attól, hogy sok évszázados szokásainak megfelelően, időnként össze-összejöjjen a város határában egy fogadóban. Ám ismeretlen feljelentők információi alapján, egy ilyen mulatós este alkalmával, 1820 januárjában az osztrák csendőrség lecsapott a társaságra, amelynek következménye az lett, hogy Stegmayert és számos diáktársát letartóztatták, kihallgatták és különböző súlyú büntetéseket szabtak ki rájuk, illetve mint „felforgató” egyéneket nyilvántartásba is vették. Talán épp ez utóbbi volt a legfájóbb retorzió számukra, hiszen ez, az így megbélyegzett személyek számára a korabeli viszonyok között egy életre szóló hátrányt jelenthetett; Stegmayert például kicsapták az egyetemről, de volt, akit egy év elzárásra ítélték, és sajnos olyan is akadt, aki az üldöztetés hatására, nagy reménytelenségében öngyilkos lett.

A további következmények és családja rosszallása elől Stegmayer a rövid életű és picinyke Krakói Köztársaságba menekült, ahol jómódú családokhoz szegődve három évet töltött különféle adminisztratív teendők ellátásával. Egy ilyen megbízatása alkalmával látogatott el a wieliczka-i sóbányákhoz is, ahol a hatalmas bányák misztikus-félelmetes világa megigézte és elhatározta, hogy jobban is megismerkedik e szakma alapjaival, így felvételi kérelmet nyújtott be a Selmecbányai Akadémiára. Érdekes módon korábbi előlétele ellenére kérelmét elfogadták, és 1823-ban megkezdhetette tanulmányait.

A bécsi, szerencsétlen kimenetelű események hatására végül is Stegmayer élete immár az irodalom felől a bányászat irányába terelődött és hálás lehetett a sors-

1. ábra. Carl Stegmayer arcképe az 1830-as évekből [3]

nak, hogy abban egy új lehetőséghez jutott. Ő azonban nyughatatlan természetét itt sem tudta meghazudtolni, s német ajkú barátaival megalapították saját Burschenschaft szervezetüket, a Deutsche Gesellschaft in Schemnitz-et, s ők lettek az akkori szóhasználat szerinti „flottisták”. A harsány társaság többször is összeütközésbe került a Selmecen már korábttól ott működő regionális, ill. nemzetiségi alapokon szerveződő diákegyletekkel, aminek újabb feljelentés lett a következménye, illetve Stegmayert két hét elzárással is büntették. Mindezek ellenére 1826-ban sikerrel befejezte az akadémiai képzést és megszerezte minősítését, amivel már munkát is vállalhatott volna, ám a korábban szerzett „rossz pontok” miatt csak hosszas utánajarást követően 1827 őszén fogadták fel gyakorlonoknak a bécsi törvényszék Montanisztikai Osztályára (Montanistischen Hofkammer), ahol aztán 1843-ig folyamatosan dolgozott.

Sajnos szakmai felkészültsége és szorgalma ellenére nem sikerült a közigazgatási ranglétrán előbbre jutnia és így fizetése is csak szűkös megélhetésre volt elegendő. Ennek ellenére – a hivatali munka szürke és unalmas mindennapjaival párhuzamosan – a szikár alkatú, szarkasztikus humorú Carl Stegmayer egy vidám-bohém fiatalember nagyvárosi életét élte, ahol esténként barátaival a szórakozásnak szentelték szabadidejüket. Számos anekdota maradt fenn arról, hogy miként verte el csekély keresetét meglepő baráti

összejöveleteken és különféle multságokon, illetve hogyan bosszantotta hivatali előjáróit azzal, hogy nem volt hajlandó idomulni a közszolgálat által megkívánt tiszteletadáshoz és eljárásrendekhez. A bécsi időszak ugyanakkor kifejezetten jó hatással volt alkotói energiáira, mert az irodalom és a színjátszás terén több műve is ekkoriban jelent meg nyomtatásban, illetve rendszeresen publikált verseket is olyan folyóiratokban, amelyekben számos más, korabeli osztrák költőbarátja is helyet kapott.

Mivel sajnálatos módon a merev hierarchikus közigazgatási szervezet nem viselte el az ilyen nehezen kezelhető, nonkonformista alakokat, így 1843-ban áthelyezték egy felső-ausztriai kisváros, Gmunden sóbányáihoz, ahol a helyi bányaigazgatásban lett írnok. A Bécs nyüzsgő életétől távoli idilli kisváros képe és környékének természeti szépségei, valamint megannyi történelmi legendája később számos művében visszaköszön majd.

Az 1848/49-es forradalmi események Stegmayert is magukkal sodorták, s belépett az újjászerveződött Nemzeti Gárda kötelékébe, illetve több politikai beszédet tartott és szervezői tevékenységet fejtett ki a liberális eszmék érdekében. Ennek aztán a forradalmak leverésével ismét csak újabb negatív következményi lettek, mert most már egy hivatali büntetés (Strafversetzung) keretében, helyezték még távolabbi szolgálati helyre, az Innsbruck melletti Hall városába, ahol a helyi sóbányák adminisztratív feladati kellett intéznie. Ez azonban csak 1851-ig tartott, mert ekkora lezárultak azok a fegyelmi eljárások, amelyek eredményeként véglegesen elbocsátották köztisztviselői állásából, méghozzá állami nyugdíjjogosultságának megvonásával együtt.

E reménytelen helyzetéből Linz városában próbált meg kivergődni, ahol alkalmi irodalmi és színházi munkák révén próbálta fenntartani magát és immár családját is, ám e megbízások nem úgy alakultak, mint remélte, így csak adósságait dagasztotta, miközben régi barátai jóindulatára és kölcsöneire kellett hagyatkoznia.

E sanyarú helyzetből egy váratlan lehetőség mentette ki, ugyanis 1854-ben felkérést kapott egy schladmingeni ércbánya igazgatói székére, ugyanis a bánya tulajdonosa nem sokkal korábban elhunyt és a család örökösei nem boldogultak az összetett technológiai-gazdasági feladatokkal, ezért kerestek egy felkészült szakembert az üzem vezetésére. Az itt töltött évek reményt adtak arra Stegmayernek, hogy végre rendezze korábbi adósságait és egyenesbe hozza a család anyagi helyzetét. Sajnos a bánya kimerülésével és a gazdasági helyzet megváltozásával távoznia kellett a vállalatától, és újra csak a létbizonytalansággal kellett szembenéznie.

1859-ben családjával visszaköltözött Bécsbe, ahol ismét csak irodalmi és színházi munkákból próbálta fenntartani a család életszínvonalát, ez azonban itt sem sikerült, habár megannyi szakmai és szépirodalmi műve ebben az időszakban jelent meg. Végül is elfeledve és elszegényedve halt meg, miközben a felesége által kérvényezett állami nyugdíjra vonatkozó felülvizsgálati kérelmet is elutasították a hatóságok, így családjára is csak a nélkülözést hagyta.

Carl Stegmayer írói munkássága

Stegmayer sokoldalú szakember volt, aki több, egymástól független területen is kifejtette írói munkásságát, amelyek tulajdonképpen fiatalkorától kezdve élete végéig elkísérték. Ennek megfelelően nyomtatásban fennmaradt életműve is három nagy kategóriába sorolható.

1. Egyrészt, mint a bányaigazgatásban és a bányajogban jártas szakember bányászati témájú, ám nemcsak a szakmai közönség, hanem a szélesebb nyilvánosság számára is szánt írásai jelentek meg még életében néhány könyv és számos szacikk formájában, amellet, hogy a közigazgatásban betöltött munkája részeként is leiratokat kellett készítenie a birodalom bányás és kohüzemeinek tevékenységéről az azokat felügyelő bányahatóság részére. Bányászati tárgyú írásaiban tehát főleg a közvélemény és a nem szakmai döntéshozók számára igyekezett a bányászatot, mint szakmát bemutatni, valamint annak kereskedelmi-gazdasági és társadalmi viszonyait elemezve a szükséges fejlesztésekre, a modernizálások lehetőségeire és egyben szükségességére is rávilágítani.

Több kiadást is megért egyik ismeretterjesztő-népszerűsítő könyve a *Grundriß einer populären Bergwerkskunde zum Selbstunterrichte* [Egy népszerű bányászat tudomány alapjai önképzés céljára], amelyet a nagy érdeklődésre való tekintettel az 1843-as kiadást követően már 1844-ben újra kinyomattak. Szintén népszerű volt az 1851-ben megjelent *Die Bergbaufrage: Ein Versuch zu ihrer Beantwortung vom Standpunkte der National-Oekonomie, Finanz und Politik* [A bányászat kérdése: Kísérlet a nemzetgazdaság, a pénzügyek és a politika szempontjából történő megválaszolására] című rövid, mindössze 60 oldalas kis könyv is, amely az alcímében is jelzett témákat taglalja, sőt napjainkból visszatekintve nagyon előremutatóan már a bányászat-kohászat környezetre gyakorolt hatásait és az ezzel összefüggő természetvédelmi kérdéseket is szóba hozva. Ezekon felül megemlítendő még az 1862-ben kiadott *Handbuch der Bergbaukunst für Jedermann: Mit*

einer Vorschule, worin das Wissensnötige der Gebirgskunde, Markscheidekunst und des Berggesetzes allgemeinfaßlich vorgetragen ist. [A bányászat kézikönyve mindenkinek: Előtanulmánnyal, mely közérthetően ismerteti a földtan, a bányamérés és a bányajog alapjait.] A fentebb kiemelt hosszabb írásokon túl műszaki-gazdasági szaklapokban is jelentek meg szép számmal rövidebb cikkei.

2. Stegmayer másik énjében a társadalom ügyei iránt érdeklődő és elkötelezett liberális szellemiségű, felvilágosult hazafi volt, aki szóban és írásban is mindig kiállt a politikai szabadságjogok, valamint a társadalom és az államberendezkedés megreformálásának szükségessége mellett. Ezek zömében rövidebb cikkek és pamfletek formájában láttak napvilágot, elsősorban különböző újságokban, illetve szóbeli agitációkban főként az 1848–49-es időszakban. Nagyobb lélegzetű kiadott munkája az 1849-ben megjelent *Die Radikalen* [A radikálisok] című színdarab, de emellett egybegyűjtve 1848-ban látott napvilágot néhány politikai előadásának anyaga a *Freie Vorträge, gesprochen im Volksvereine zu Gmunden* [A gmundeni népegyletben elhangzott kötetlen előadások] című kiadványban.
3. A bányászat és politika mellett azonban talán mégiscsak az irodalmi élet volt számára a legfontosabb közeg, ugyanis élete folyamán végi hű maradt fiatalkori elköteleződéséhez a színház és irodalom iránt. Ennek megfelelően szépirodalmi alkotásokkal, valamint részben a színjátszáshoz kapcsolódó feladatokkal és rövid publicisztikai írásokkal igyekezett a korabeli kulturális köztudatban jelen lenni, miközben mindhárom műnemben egyaránt alkotott.

Habár drámai művei csupán két kötetben jelentek meg: *Dramatische Dichtungen* [Drámai művek] (1836), *Die Schlacht bei Esseg* [Az essegi csata] (1843), ám számos (zömében külföldi kortárs) színpadi darab feldolgozását és átíratát készítette el, illetve lektorként is közreműködött egyéb szövegek korrektúrájában, de másféle feladatokat is vállalt a színpadra állítás folyamatában, ezekről azonban csak elszórt utalásokból (pl. hírlapok színházi tudósításaiból) értesülhetünk.

Prózai művei között az 1828-as kiadású, *Probiernadeln* [Próbátűk] című mesés-novella kötetben öt rövid történetet jelentetett meg egybegyűjtve, majd kisebb írásait, novelláit is kiadta *Novellen und Novelletten* [Kisregények és novellák] (1847) címmel. Ezen túlmenően számos rövidebb írása – például anekdoták, tör-

ténelmi pillanatképek, véleménycikkek és kritikák – jelent meg különböző folyóiratok lapjain, amelyek azonban sosem kerültek be a fentebbi-ekhez hasonló gyűjteményes kiadványokba.

Lírai műveinek összegyűjtött kiadására sem került sor sem életében, sem halálát követően. Egyetlen költeményeket tartalmazó, fiatalkori gyűjteményes kiadványa a bányászdalokat felvonultató *Klänge aus der Teufe* [Hangok a mélyből], amely viszont két kiadást is megért (1826-ban és kibővített formában 1836-ban). Mindemellett számos költeménye jelent meg elszórtan különféle folyóiratokban és a maguk korában igen kedvelt almanachokban.

A jelentős mennyiségű és szerteágazó irodalmi alkotás ellenére nyitott marad a kérdés, hogy a szerző neve miért is nem őrződött meg az utókor számára, mint arra érdemes író-költő? Már csak azért is, mert egykori barátai, a bécsi irodalmi kör kortársai közül többen (pl. Franz Grillparzer, Nikolaus Lenau) máig ott szerepelnek a szépirodalmi antológiák lapjain és bevonultak a világirodalom szintjén is jegyzett alkotók sorába.¹ Stegmayer sajnos sem életében sem halálát követően nem kapta meg a neki kijáró elismerést, sem anyagi, sem eszmei téren, ami kétségtelenül rányomta bélyegét világszemléletére is, és talán emiatt is alakult ki benne az a dacos-bohém attitűd, amely az életrajzában bemutatott reakciókkal igyekezett a vele szemben értetlenül álló hivatalok ellenségeségét valamennyire elviselhetővé tenni. Ez az elfeledettség abban is megmutatkozik, hogy néhány rövidebb, pár oldalas életrajzi kivonaton kívül nem írtak se életéről, se írásairól hosszabb tanulmányt és műveit is csak elvétve értékelték kritikusok; nem maradt benn az irodalomtudósok és az értő olvasók látókörében. Ebből fakad, hogy bár a bécsi központi levéltárban található Stegmayer hagyatékából fennmaradt kéziratos oldalak is nagyobb mennyiségben, ám ezek feldolgozása mind a mai napig csak kis részben történt meg.² Így nem tudhatjuk, hogy ezek között rejtőznek-e máig kiadatlan művek, mivel sajnos az irodalmárok, a művészettörténészek, de a bányász szakma történetével foglalkozók sem érezték eddig eléggé érdekes témának Stegmayer életét és írói munkásságát ahhoz, hogy behatóbban feltárják ezeket a lappangó forrásokat, illetve elvégezzék életművének átfogó bemutatását, vagy legalább szétszórt írásait rendezett kötetekben összegyűjtsék.

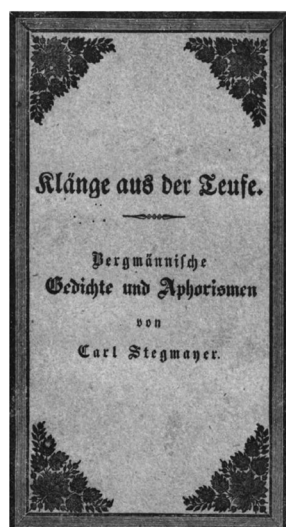
¹ Ismereteim szerint ugyanis Carl Stegmayer egyetlen műve sem szerepel a XX–XXI. századi német nyelvű irodalmi antológiákban.

² Stegmayer levelezésének egy része például már digitálizált formában is elérhető a <https://www.digital.wienbibliothek.at/> oldalon.

Hangok a mélyből

Az előzőekben ismertetett szerteágazó szak- és szépirói munkásságból a selmeci dalhagyomány iránt érdeklődők számára nyilvánvalóan a bányászdalokat tartalmazó kiadványa a legérdekesebb és legismertebb. A dalgűjtemény *Klänge aus der Teufe* [Hangok a mélyből] címmel 1826-ban jelent meg Bécsben Leopold Grund nyomdájából [1]. A kiadvány alcíme (*Eine Sammlung bergmännischer Lieder und Gedichte*) szerint bányászdalok és költemények szerepelnek a kis könyvben. Aztán 10 évvel később, azonos címmel született egy kissé átszerkesztett és bővített kiadása is ennek a gyűjteménynek [4]. A bevezetőben említett, a bicentenáriumra megjelent fordításkötetben [2] e két kiadvány bányászdalai mind szerepelnek (2. ábra).

Az 1826-os kiadású kis könyv nyolc számozatlan oldalt követően 63 számozott oldalt tartalmaz, amelyből az 59. oldalig dalszövegek és egyéb költemények, a 60–63. oldalakon pedig a versekben felbukkanó, egyes bányászattal összefüggő kifejezések rövid magyarázata szerepel. Ennek megfelelően összesen 24 lírai művet tartalmaz, amelyek közül 19 dalszöveget, azaz dallamhivatkozással ellátott darabot, egy dallamhivatkozás nélküli verset és három bányászballadát, valamint a könyv legelején, ajánlasként, egy programadó verset tartalmaz. A 10 évvel később megjelent második kiadás (kibővítve és átszerkesztve) ezúttal Ferdinand Ulrich nyomdájában készült kétféle nyomdai változatban; egy igényesebb, illusztrált kivitelben 12 krajcárért, ill. egy egyszerűbb kötet 9 krajcárért. (Ezek mai reálértéken nagyon durva becsléssel kb. 11 000, ill. 15 000 Ft közötti árnak felelnek meg.) Ez a második kiadás már több, összesen 115 számozott oldalt tartalmaz, amelyből az első 6 számozatlan oldalt követően az

2. ábra. A Klänge aus der Teufe 1826-os és '36-os kiadásainak belső címlapjai [1, 4]

1–89. oldalakon lírai művek szerepelnek, majd a 90.-tól a 103. oldalig rövid, frappáns aforizmákat találunk, amelyet a 104. oldalon utószóként követ az 1826-os kiadványban még előszóként szereplő vers, végül pedig kilenc oldalon keresztül olyan bányászati szakkifejezések magyarázatát olvashatjuk, amelyek a költeményekben bukkantak fel, s nem feltétlenül közérthetőek a laikus olvasó számára. A kiadványban (az utószóval együtt) összesen 29 mű került publikálásra, amelyek közül hat a korábbi kiadásban nem szerepelt, ugyanakkor egy vers viszont kikerült ahhoz képest, vagyis nettóban ötten több lett a költemények darabszáma. De a mennyiségi növekedés mellett a '36-os kötetben a szövegek sorrendjét is megváltoztatta Stegmayer; pl. az Előszó szerepét betöltő versszak tagolás nélküli lírai szöveg (*Welch Grauen in der Teufe wohnet*), mely a '26-os kiadásban elsőként szerepelt, a '36-osban utolsó helyre került, mint Utószó. E változtatásokon felül a kiadványba bekerült még 13 oldalnyi, zömében prózai formában megírt, rövid aforizma gyűjtemény is (3. ábra).

Fejezetek	1826 (63 oldal)	1836 (115 oldal)
Bányászdalok (dallamhivatkozással)	19 db	21 db
Bányásköltemények (dallamhivatkozás nélkül)	5 db	8 db
Aforizmák	---	25+1 db
Szómagyarázat / Szócikk	32 db	55 db

3. ábra. A Klänge aus der Teufe 1826-os és '36-os kiadásának tartalmi összevetése

Amennyiben tehát a '26-os és '36-os kiadványokban szereplő lírai műveket együtt tekintjük át, akkor a 30 db költemény között az alábbi összetételt találjuk:

- ❑ **Bányászdalok:** 21 db, dallamhivatkozással ellátott, eleve éneklésre szánt mű;
- ❑ **Bányászballadák:** három db, drámai történetet elmesélő lírai költemény dallamhivatkozás nélkül;
- ❑ **Bányásköltemények:** hat db, verses formában íródott, de dallamhivatkozás nélküli mű.

A selmeci diákhagyományokkal kapcsolatos szakirodalomban jellemzően Stegmayer kiadványát tekintik az első nyomtatott diákdalgűjteménynek, és kétségtelen, hogy jelenleg valóban nem ismerünk más, korábbi kiadású, hasonló tartalmú kötetet. Erre már az 1985-ben megjelent „A mi nótáink” c. átfogó tanulmányában [5] felhívta a figyelmünket Szemerey Tamás. A köztudatban elterjedt vélekedéssel el-

lentétben Stegmayer kiadványa azonban nem abban az értelemben diák- és/vagy bányászdalgyűjtemény, mint a későbbi selmeci kiadványok (pl. *Erinnerung an Schemnitz* – 1843 [6] és *Schemnitzer Akademische Lieder* – 1869, '70, '78, '98-as kiadásai [7–10]); ez ugyanis nem szerkesztői, hanem ún. szerzői dalgyűjtemény, ami azt jelenti, hogy az abban szereplő anyag nem más szerzők vagy más daloskönyvek darabjainak kiválogatásával állt össze, hanem a szerkesztő saját műveit tartalmazza, azaz a szerző és a szerkesztő személye is ugyanaz. Így tehát az itt szereplő szövegek is mind Stegmayer saját költői teljesítményét tükrözik, ő ugyanis nem lejegyezte és gyűjteménybe rendezte mindezeket a dalokat, hanem írta a szövegeket és azokat dallamra is ültette. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a *Klänge aus der Teufe* oldalain megjelentetett alkotások az ott közölt szöveggel egyetlen korábbi kiadványban sem találhatók meg, márpedig az 1820-as évek derekára, az azt megelőző nagyjából 50 év során (kezdvé Johann Gottfried Herder 1778-as *Volkslieder*-ével [11], amelyet német nyelvterületeken az első, ilyen jellegű énekeket tartalmazó dalgyűjteménynek tartanak) azért már több tucat nép- és diákdal gyűjtemény is napvilágot látott.

Bár e szövegeknek kétségtelenül nem leljük nyomát az ezt megelőzően nyomdába került, hasonló tartalmú kiadványokban, ugyanakkor számos olyan szövegre lelhetünk korábról, amelyek ihletadó forrásul szolgáltak Stegmayer némelyik költeményéhez, s ugyanígy, az énekes művek esetében meghivatkozott dallamok is mind korábról ismert zeneművekben fedezhetők fel, ahogy ezekre egyébként ő maga is így utal. A szerzőséget illetően kétség mindössze 3–4 dalszöveg kapcsán merülhetne fel, amelyek bizonyos stílusjegyek alapján némileg kilógnak a sorból, mivel alig tartalmaznak költői újítást az eredeti művekhez képest, vagyis nagyon kevés benne a valódi költői teljesítmény, és így egyszerűségük okán inkább tűnnek egyfajta diákos átköltésnek, mintsem új lírai műnek. Ez azonban önmagában még egyáltalán nem zárja ki Stegmayer szerzőségét, csupán azt bizonyítja, hogy költőnk nem igazán erőltette meg magát versírás közben.

A kiadvány valójában nem diákdalgyűjtemény, abban az értelemben, hogy nem annyira diákdalokat tartalmaz, hanem sokkal inkább bányász nótákat. Művei legtöbbszörben ugyanis a megénekelte témák jóval erőteljesebben kapcsolódnak a bányászok mindennapi világához, mintsem a diákok tipikus akadémiai életéhez, még akkor is, ha joggal vethetjük fel, hogy a bányász-kohász képzés keretében tanuló diákság esetében azért nehezen szétválaszthatóak a bányászattal kapcsolatos utalások a diákéletre jellemző költői képektől.

A *Klänge aus der Teufe* c. kiadványban szereplő művek többségét ugyan nagy valószínűséggel az akadémiai időszak alatt szerezte Stegmayer, ám a kiadással mégis várt egészen 1826-ig, s csak végzését követően, Bécsbe visszatérve adta azt ki; bár például az *Abschied vom Liebchen* című dalszöveg már 1823. november 29-én is megjelent nyomtatásban egy bécsi folyóirat hasábjain [12]. És bár bizonyítani nyilván nem lehet, de jó okkal feltételezhető, hogy egyes jobban sikerült műveit már az akadémiai képzés ideje alatt megismertethette diáktársaival, akik így azokat első kézből átvéve énekelhették még azt megelőzően, hogy a nyomtatott gyűjteményes kiadvány megjelent volna.

Stegmayer bányászdalainak költői világa

Carl Stegmayer költészete a művek tartalmi szempontja alapján kétfelé bontható, azaz bányászdalokra és egyéb művekre, mivel az összegyűjtött és az életművét reprezentáló lírai művek alapján az látszik, hogy bányászattal kapcsolatos költemények csak a *Klänge aus der Teufe* lapjain jelentek meg és sem előtte, sem utána nem tért vissza e műnem keretében a témához. Bár a bányásatról írt még a későbbiekben könyveket és tanulmányokat is, ám azok nem lírai, hanem tisztán szakmai művek voltak. Arra vonatkozólag sajnos nincsenek fennmaradt utalások, hogy vajon miért nem jelent meg választott hivatásának témaköre az 1826/36 utáni költészetében? Talán a bányászattal kapcsolatos kezdeti ifjonti és romantikus lelkület idővel elhamvadt és a későbbi tapasztalatok, amelyeket már, mint gyakorló bányászati szakember szerzett felnyitották a szemét és elölték benne a bányászat iránti, kétségtelenül naiv rajongást és az azt megéneklő lírai hangot.

Mindettől függetlenül azért talán érdemes röviden áttekinteni, hogy e bányász-költemények (tehát dalok, balladák és egyéb versek) összességében milyen költői világot tükröznek, s ezeket a kétszáz évvel ezelőtti szerzeményeket miként érdemes napjainkban olvasni és értelmezni. (Helyhiány miatt most csak a bányász témájú szerzeményeivel foglalkozom a szerző teljes lírai életművének elemzése nélkül; azzal kapcsolatosan olvasható átfogóbb leírás a [2] írásban.)

Stegmayer bányász-költeményei kifejezetten hasonlóságokat mutatnak témaválasztásukban és egyértelműen kiviláglik a szerző elköteleződése is saját szakmája iránt, ami érthető is, hiszen egy húszas évei közepén járó fiatalember számára a bányászatban szerzett tapasztalatok (korábban a wielickai sóbányákban, illetve akadémistaként a Selmec környéki bányákban) olyan erőteljes benyomást jelenthettek, amelyek ilyen versek írására késztették. Ez a 30 darab verses formában írt költemény tehát – néhány kivételtől eltekintve – viszonylagos egységet mutat témáját és dalszerkesz-

tési elveit tekintve, ugyanis mindegyikükben érezhető a szakma iránti erős elköteleződés, amely ugyan némileg naiv, idealisztikus eszményképpel, néha népiessegre törekedve, vagy esetenként modorosan fennkölt stílusban énekli meg a bányászélet mindennapjait, ami sok tekintetben a német romantika lírikusainak műveiben érhető tetten hasonló formában. A dalszövegekről elmondható, hogy azok mindegyike valamilyen formában bányász témájú vagy legalábbis tartalmaz ilyen jellegű kifejezéseket és motívumokat; egyes dalkokban a bányásztéma végig dominál, megénekelve a földméli tevékenységek nehéz és veszélyes jellegét; míg más esetekben csupán a „Glück auf!” köszöntés, esetleg egy-egy elejtett szakkifejezés (pl. tárna, akna, fejtés) utal ilyesfajta kötődésre. A művekben a bányásztársadalom világát erőteljesen átszövő bajtársiasság, a bizalom és egymásrautaltság érzése, a munkavégzés során mindenütt jelenlévő veszélyekkel és nehézségekkel való folyamatos küzdelem, valamint a mindezek ellenére a bányászok lelkében meglévő örök reménykedés és a kudarcokkal, illetve a nyomorral szembeni büszke kiállás hangja jelenik meg.

A bányászat toposzaival párhuzamosan a költeményekben kidomborodik Stegmayer vallásossága is, valamint a bányásztársadalomnak az istenhittel és gondviseléssel kapcsolatos igen mély érzelmei. E művekben nehéz lenne különválasztani a költő személyes hitét a bányászéletre általában is jellemző mély, misztikus-vallásos tartalmaktól, hiszen Stegmayer vallásossága egyrészt saját neveltetéséből és lelki alkataból is fakad, másrészt viszont nyilvánvalóan a bányászati szakképzés során, a bányásztársadalom tagjaként megélt szokások és közösségi érzelmek is keverednek e szövegekben.

Mindezekon túlmenően, feltehetően nem járunk messze az igazságtól, ha feltesszük, hogy Stegmayer szeme előtt ott lebegett a nagy német romantikusok közül Novalis (eredeti nevén Friedrich Leopold von Hardenberg) és Theodor Körner példája is, akik bár hírnevüket irodalmi szépírói tevékenységüknek köszönhették, ám mindemellett kitanult és aktívan praktizáló bányamérnökök is voltak, akárcsak ő maga, akiknek ilyen téren szerzett személyes élményei szintén erőteljesen visszaköszönnek egyes műveikben. Ebben az értelemben akár azt is mondhatnánk, hogy Stegmayer egy megkésett romantikus költő volt; legalábbis a két említett szerzőhöz képest, akik a német korai romantika (Frühromantik) képviselői voltak és maradtak korai haláluk miatt; ő inkább a német romantika későbbi korszakaihoz sorolható (pl. Joseph von Eichendorff vagy Ludwig Uhland mellett).³

³ A bányászathoz kötődő líráját követő, későbbi költeményei jelentős részben már a bécsi biedermeierhez is kötik, bár a romantika harmadik nagy hullámának, a historiz-

Stegmayer „bányászromantikájában” visszaköszönnek az általános romantika jellemzői: a természet iránti rajongás és a természeti képek beemelése a lírába, s gyakran annak keveredése a misztikummal, illetve a középkori gyökerekre visszavezethető, mesékre és legendákra építő szimbolikával.

Mindez némileg szemben áll Stegmayer választott szakmájának akkori állapotával, hiszen addigra az ipari forradalom hatására jelentős átalakuláson ment át a bányászat-kohászat a XIX. század első évtizedeiben, mind a tudományos háttér, mind a technikai megvalósítás terén. A bányászatban már igen korán megjelentek azok a berendezések (pl. vízemelő szivattyúk), amelyek a földalatti munkavégzést segítették és egy gyors ütemű technikai modernizálódás ment végbe ekkor, amely jelentősen átalakította a bányászok évezredek óta kialakult tevékenységét. Ugyanakkor a bányásztársadalom alacsony iskolázottságú és jellemzően nehéz sorban tengődő tagjai saját gondolatvilágukkal, hagyományaikkal és babonáikkal nem tartottak lépést e fejlődéssel. Bár Stegmayer bányászattal kapcsolatos műveiben itt ott megjelennek e modern technikai vívmányok, ám költeményeiben mégis inkább a középkorból áthagyományozódott nehéz, kézzel végzett tevékenységek leírását találjuk és mindazt a szokásrendszert és generációkon át öröklődött hiedelemvilágot, amelyek e furcsa világ népségét jellemezték. Stegmayer költészete tehát részben megjeleníti ezt a kettősséget, vagyis, hogy a 19. sz. első felének bányászatát jellemző tudomány és technika már erőteljesen jelen volt az üzemek életében (pl. gőzgépek alkalmazása) és az akadémiát végzett bányatisztek is magukkal hozták a kor színvonalának megfelelő természettudományos ismereteket is, amelyeket a geológiai és kémiai munkák során fel is használtak. Ezekben az elméletekben (lásd például neptunizmus vs. vulkanizmus vita) már nem a középkori misztikus-vallási magyarázatok kaptak helyet; eltűntek az ártó szellemek és huncut manók, vagy az isteni beavatkozás kifürkészhetetlen és mindenható ereje. A bányászat-kohászat mint szakma a gazdaság alappillérvé vált, és a műszaki fejlesztések révén termelékenysége ugrásszerű növekedésnek indult, hogy kielégíthesse a rohamtempóban fejlődő gépipar alapanyag igényét. Ezzel párhuzamosan azonban a bányászszakma hierarchiájában alul helyet foglaló egyszerű kétkezi munkások továbbra is az évszázadok során kialakult misztikus helynek tekintették a bányák vágatait, ahol a természet veszélyei mellett ugyanúgy megannyi mitikus alak igyekezett az ember föld alatti munkáját megnehezíteni, s féltve őrizni a hegyek kincseit. A kor vándorjai még továbbra is a babonák és furcsa bányászszokások között élték

mussal átitatott romantikának a jegyei is feltűnnek egyes balladáiban.

mindennapjaikat, amelyek keveredtek a vallási hiedelmekkel és az istenbe vetett hittel. A bányák művelése és az üzemek gazdaságának szervezése robogott ugyan előre a technika nyújtotta lehetőségeket kihasználva, ám eközben az ott dolgozó emberek lelke még továbbra is csak az elmúlt korok sötét ösvényeit járta. És ahogy lelkiekben és ismereteikben sem gazdagodtak az egyszerű bányamunkások, úgy anyagi gyarapodásuk sem következett be az ipari forradalom időszaka alatt; a bányáüzemekben megtermelt nyereség egyértelműen a tulajdonos gyáriparosok vagyonát gyarapította, amiből nemigen részesültek a föld mélyének szorgos munkásai. Fenn a gazdagok csillogása és jóléte látszódott, míg lenn, a föld gyomrában végzett veszélyes és fárasztó munka mindennapi nyomora az éj sötétjében maradt. Stegmayer gyakorló bányatisztként testközelből láthatta ezt a kettősséget, s ezt a szakirodalmi munkássága keretében készült cikkekben, könyvekben részletesen elemezte és kritizálta is. Bár költészetében is erőteljesen megjelenik a bányászok világának megannyi kínja-problémája, de a versekben mindezt körbelengi egy megkésett romantikus máz, amelyet ellep még egy erős vallási érzület is, amelyben a földalatti munka nyomorúsága és maga a bányász is felmagasztalódik és hőssé válik. A bányász azzal vívja ki a Teremtő gondoskodását, hogy becsülettel tűri és elvégzi, mit rá kimért a sors, és csak azzal foglalkozik, hogy a föld gyomrának kincsét az emberség javáért a mélységből felhozza. Ezzel Stegmayer hétköznapi hősöket farag a szegény bányamunkásokból, akik tiszteletet és megbecsülést érdemelnek, s akiknek ő a maga részéről költeményeivel mindezt meg is adja. Ez a fajta ideálkép azonban nem kizárólag az ő sajátos világlátását tükrözi, mert ez szinte minden német nyelvű bányászdalban – akár népdal eredetű, akár a romantika költőinek ilyen tárgyú műveiről van szó – hasonlóképpen jelen van. Stegmayer tehát sem műfaji, sem tematikai szempontból nem tekinthetjük újító jellegű lírikusnak; nem, ő inkább tovább erősítette a bányászatról és bányászokról megszokott romantikus – és éppen emiatt a kívülállók számára sok tekintetben hamis elképzeléseket közvetítő – lírai képet és ebből egy egész csokorra valót faragott. Műveiben több műfajban is megteszi ezt, az egyszerű daloktól a balladáig és egyéb költeményekig; hol lírailag finoman kimunkált darabokban, hol csak egyszerű diákos átköltésekben. A bányászat témakörét sokszínűen, különféle eseményekhez kapcsolódóan mutatja be; megjelenik e művekben a földalatti munka, mint tevékenység maga, és megmutatkozik a bányász is saját lelki vívódásaival, bánatával és örömeivel; de találhatunk dalokat a bányásztemetések megilletődött pillanataihoz, mint ahogy a vidám italozgatás és egymás éltetése, illetve a barátság és összetartás ünneplése is beletartozik e körbe; de íródtak

versek a reggeli munkakezdéshez, mint ahogy a munka befejezéséhez is, vagy az újév megünneplésének szándékával, de akár a császár személyének szólóan is. Stegmayer bányász témájú költészete kapcsán a romantikus témák és szimbólumok alkalmazása kifejezetten tetten érhető bányászballedáiban, amelyekben varázslatos-tragikus történetek keretei között misztikus alakok (pl. bányarémmé, lidércek vagy a halott anya szelleme) lépnek színre. E balladák és a bányászdalok többségének esetében is megbúvik mindezek hátterében valamiféle homályos, melankolikus életérzés, amelyben a veszélyekkel teli bányászszakma alapvető sajátosságát, a mindig jelenlévő félelmet és izzasztó, gyakran véres és végzetes küzdelmeket, illetve az általuk keltett testi-lelki fájdalmakat jeleníti meg művészi eszközökkel a szerző. Ugyanakkor mindezeket ellenpontozva, szinte minden műben megtalálható a bányászlét szépségének költői említése is, akár a bányászokat kísérő jó szerencse tekintetében, akár a föld rejtékének vágyott kincsei vagy a természet egyszerre zord és mégis kies szépségének formájában. És természetesen gyakran felcsendül a „Glück auf!” köszöntés is. A gyűjtemény címében szereplő „Tiefe” (mélység) így tehát nem csupán a fizikailag megtapasztalható sötét, földalatti világra utal, hanem szimbólumként a bányamunkások belső, lelki mélységeit is felszínre hozza és átélhetővé teszi mindannyiunk számára.

Stegmayer műveinek egy jó részét nemcsak irodalmi, hanem zenei értelemben is dalok, azaz dallammal énekelhető szövegek teszik ki, ami azt jelenti, hogy e költeményekhez találni vagy szereznit kellett megfelelő dallamokat. Mivel Stegmayer sokoldalúsága ellenére nem volt zeneszerzői vénával megáldva vagy legalábbis ennek nem adta nyomát, így elsősorban „hozott anyagból dolgozott”, azaz már meglévő zenei művek dallamait illesztette saját szövegeihez. De némely bányászdal esetében, a megszülető költemény nemcsak a zenei anyagot veszi át, hanem „plagizál” az ihletadó, eredetileg is a dallamoz fűződő szövegekből. Ennek egyik nyilvánvaló oka, hogy így egyszerűbb az új költemény struktúráját (pl. rímképletek, szövegritmika) a dallamhoz igazítani. Ékes példája ennek a *Was ist des Bergmanns Vaterland* című átköltése is, ahol – hasonlóan még pár másik átirathoz – a szövegekben egyes sorokat szinte szó szerint vett át Stegmayer, vagy esetenként a rímalkotó szavakat hagyta meg a sorok végén. Az ilyen módon „készült” bányászdalok ekképpen sokkal inkább tekinthetők diákos átköltéseknek, mintsem komoly lírikusi teljesítménynek. Bár a költői színvonal megítélése természetesen ízlés kérdése is, de a dalokból az mindenestre kiviláglik, hogy Stegmayer – noha általában tisztességes lírikusi munkát végez – de mégsem kezel olyan bravúrosan a nyelvet, mint példaképei; szóképlete kissé egysíkú; vannak tipikusan visszatérő

elemei, szófordulatai, amelyekkel érezhetően pátoszt, emelkedettséget kíván felidézni az olvasóban, ám ennek ellenére e mondatok néha mégiscsak üresen, laposan csengenek az adott szövegben. Mert hát nem elvitatva, hogy a dalgyűjteményben vannak kifejezetten jól sikerült darabok is a szövegek között, de bizony szerepelnek abban kevésbé műves költemények is.

A dalok dallammal énekelt művek, ezért pár szót érdemes ezek zenei anyagának is szentelni. Az egyes szerzeményekhez adott instrukciók révén Stegmayer egyértelművé teszi, hogy bányászdalainak dallamát nem ő maga szerezte, hanem szinte kivétel nélkül korábban keletkezett, és a XIX. század elején közismert és kedvelt dallamokra ültette rá saját műveit, pontosabban eleve az adott dallamhoz írta a bányász témájú dalszöveget (vagy csak módosította az eredetit), s nem kifejezetten az adott vershez komponált saját zenei anyagot. Ez a módszer teljesen általános volt a XIX. század elejének diákdal-költészetében, így méltánytalan lenne emiatt plagizálással vádolni Stegmayer.

Ha részletesen áttekintjük a költeményekhez felhasznált zenei motívumokat, akkor látható, hogy ezek között találunk négy népdalt, amelyek keletkezési dátuma és szerzősége természetesen nem ismert, de írott feljegyzések alapján a XVIII. sz. előtti időkből származnak; találunk továbbá 4 dallamot, amelyek a XVIII. század előtt keletkeztek (köztük Carl Philipp Emanuel Bach és Luther Márton darabjai); ám az összes többi költemény zenei forrása mind a XVIII–XIX. század fordulója körüli évtizedekben, konkrétan 1793 és 1825 között íródott. E zeneszerzők között megtaláljuk – a teljesség igénye nélkül – Gustav Reichardt, Hans Georg Nägeli, Franz Schubert, Franz Joseph Haydn és Carl Maria von Weber nevét is. (Ez utóbbi minden bizonnyal közel állhatott költőnk szívéhez, hiszen három zenei darabot is kölcsönzött tőle.) Ez a kb. három évtizednyi zenei termés tehát zömében még egészen friss volt akkor, amikor azokat Stegmayer kiválasztotta saját költeményeihez, nyilván azért pont ezeket, mert német-osztrák zeneszerzők művei voltak és ismertek, kedveltek lehettek a maguk idején, s jól illettek saját szerzeményeihez, illetve többségében egyszerű dallamvezetésük miatt fülbemászó, könnyen énekelhető művek (ma úgy mondanánk, hogy slágerek) voltak, amelyek révén így diáktársai is könnyen megtanulhatták az új szövegeket ezzel segítve azok elterjedését. Stegmayer bányászdalainak egy jelentős része tehát nem teljes mértékben eredeti alkotás, hanem inkább csak átköltés és diákdal célú felhasználás; költészete nem hozott újdonságot e rétegműfaj irodalmába, az nem reformálta meg az ezzel kapcsolatos sztereotípiákat, hanem inkább erősítette a romantika által kialakított misztikus és jelentősen idealizált szakmai kép lírai bemutatását.

Mindazonáltal egy-egy diákdal értékét, vagy akár egy diákdalgyűjtemény egészének jelentőségét sosem a benne szereplő művek művészi-esztétikai minősége határozza meg, hiszen abban a legnagyobb költők és zeneszerzők művei mellett a kevésbé jegyzett vagy akár ismeretlen szerzők darabjai is helyet kaptak és névértéküktől függetlenül tehettek szert közkedveltségre a diákság körében. S ha így tekintünk Stegmayer szerzeményeire, akkor azokat sem feltétlen irodalmi színvonaluk alapján kell megítélnünk, hanem a diákdalkultúrára és a bányászdalagyományra gyakorolt hatása szempontjából.

Így visszatekintve azonban elmondható, hogy ez a romantikus szemlélet tovább hagyományozódott azon dalok által, amelyek így vagy úgy, de bekerültek a diákdalkultúrába és/vagy a szakmai közösségek nótái közé; habár ebből mindösszesen csupán 11 mű öröklődött tovább a későbbi generációk számára mind a német-osztrák, mind a selmeci kiadványokban; a többi sajnos elfelejtődött. A XX. századi selmeci dalagyományban pedig még rosszabb a helyzet, ugyanis csak egyetlen dala élte túl a magyarosítási törekvéseket és a kényszerű költözést Selmecről Sopronba. Habár 1912-ben Révai Károly jóvoltából a 11-ből hét dalnak megszületett a magyar fordítása [13], mégis csupán a „Halld a torony harangja bűg...” kezdetű nótánk maradt ismert és énekelt az utódkarokon és a szakmabeliek között, és ez az egyetlen, amely szinte végig része volt a kiadott dalgyűjteményeknek is.

Irodalom

- [1] Stegmayer, Carl: Klänge aus der Teufe. Gedruckt von Leopold Grund, Wien, 1826.
- [2] Pálkás Róbert Gusztáv: Hangok a mélyből – Carl Stegmayer bányászdalai és válogatott költeményei. Dunaújváros, 2026.
- [3] https://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Stegmayer_Karl_1800_1862.xml
- [4] Stegmayer, Carl: Klänge aus der Teufe. Verlag von Franz Tendler, Wien, 1836.
- [5] Szemerey Tamás: A mi nótáink története. Miskolc, 1985.
- [6] Erinnerung an Schemnitz. Verlag von J. Bernhard Sprader, Schemnitz, 1843.
- [7] Schemnitzer Akademische Lieder. Verlag der Schulze'sche Buchhandlung, Celle, 1869.
- [8] Schemnitzer Akademische Lieder. Verlag der Schulze'sche Buchhandlung, Celle, 1870.
- [9] Schemnitzer Akademische Lieder. Literarische Anstalt August Schulze, Celle und Leipzig, 1878.
- [10] Schemnitzer Akademische Lieder. Literarische Anstalt August Schulze, Celle und Leipzig, 1898.
- [11] Herder, Johann Gottfried Herder: Volkslieder. Weygandschen Buchhandlung, Leipzig, 1778.
- [12] Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode. Wien, 29 November 1823.
- [13] Révai Károly (ford.): Selmeczi bursch dalok. Nagybánya, 1912.